

„Jsem kněžna bláznů.“

Komorní
opera
o Boženě
Němcové

Obr. 1 Uprostřed Jarmila Balážová jako Božena Němcová a její děti (zleva: Martin Javorský, Pavla Radostová, Tereza Maličková, Aleš Janiga), foto Vít Kobza.

KATEŘINA HNÁTOVÁ

Dne 17. listopadu 2017 se v Mozartově sále brněnské Reduty konala premiéra komorní opery nazvané *Jsem kněžna bláznů*, která přivádí na jeviště velkou postavu českých dějin a české literatury – Boženu Němcovou. Hudební skladatelka Lenka Nota (žijící ve Vídni) věnovala komponování opery několik let a v jednom z rozhovorů (*Opus musicum* 2017, roč. 49, č. 5, s. 94–98) sama zdůraznila, že ženská tematika je jedním z hlavních inspiračních zdrojů její práce. V tom se dokonale shodla i s libretistkou Olgou Sommerovou, která vypracovala libreto na základě dochované korespondence Boženy Němcové a básní českých literátů (nejpůsobivější byly bezesporu básně Jaroslava Seiferta, který jak známo věnoval české spisovatelce celou básnickou sbírku). Něco přes hodinu trvající komorní opera přinesla hutné libreto, které místy překrývalo poměrně tradiční hudbu. Ensemble Opera Diversa brilantně proplul všemi částmi partitury pod vedením dirigentky Gabriely Tardonové.

V době totality figurovala Božena Němcová (1820–1862) zejména ve školních osnovách coby národní buditelka a autorka *Babičky*. Teprve po roce 1989 se osobnosti a dílu této talentované spisovatelky začala věnovat širší pozornost, která vystřídala memorování notoricky známých a účelově vybraných dat. Probíhala celá řada výzkumů, jichž výsledkem bylo mimo jiné například vydání kompletní korespondence Boženy Němcové, kterou editovala Jaroslava Janáčková. Nahlížení do soukromí umělců je vždy lákavé a i v tomto případě osvětlily zveřejněné dopisy dosud neznámé skutečnosti. Mnoho tvůrců bylo inspirováno a vznikla poměrně obsáhlá sekundární vrstva materiálů o Boženě Němcové. ČT odvysílala dokument Olgy Som-

merové *Nesmrtelná hvězda Božena Němcová*, před dvěma lety měla v pražském Národním divadle premiéru hra Lenky Lagronové *Jako břitva*, knižně vyšla chronologicky seřazená korespondence atd. Přesto je dodnes evidentní snaha zobrazit a vnímat Němcovou zejména jako silnou ženu, vymykající se svým způsobem života a odvahou dobovým zvyklostem. Ruku na srdce – kdo z nás četl z tvorby Boženy Němcové něco víc než onu pověstnou *Babičku* – geniální dílo, které utrpělo nálepkou povinné četby na základních školách?

Ženskou sílu, odvalu a výjimečnost vyzdvihl jednoznačně také inscenační tým komorní opery *Jsem kněžna bláznů* – hudební skladatelka Lenka Nota a libretistka Olga Sommerová. Z výsledného hudebnědramatického díla je patrné, že mladší skladatelka přijala téměř nábožně libreto zkušené dokumentaristky a královny českých feministek. Velmi koncentrované libreto je strukturováno do devíti obrazů (Svatba, Žofin, Revoluce, Smrt Hynka, Hanuš Jurénka, Pohřeb Havlíčka, Vyznání, Rozvod, Litomyšl) se závěrečným Epilogem. Rozdílnost povah manželů Němcových je vyjádřena především tím, že zatímco Božena zpívá, její muž pouze deklamuje. Vedle činoherce Lukáše Riegra zazářila výborná slovenská sopranistka Jarmila Balážová, která však nedostala příliš prostoru předvést své pěvecké umění – většina textu zazněla jako recitativ. Mluvené slovo jednoznačně vládlo, ať už z úst manžela Josefa či ostatních protagonistů – čtyřčlenný sbor (Tereza Maličková – soprán, Pavla Radostová – alt, Martin Javorský – tenor, Aleš Janiga – bas) představoval střídavě Boženiny děti, milence, konfidenty, komentátory. Jednotlivé repliky se míhaly rychlostí světla a bohužel mnoho z textu nestihl posluchač pochytit. Buď bylo slovo překryto hudbou orchestru, nebo zazní-

Obr. 2 Mozartův sál Reduty při provedení komorní opery *Jsem kněžna bláznů*, foto Vít Kobza.

valo současně slovo mluvené se zpěvem a jedno stínilo druhé. Při snaze zachytit všechna slova a sledovat děj opery člověku často uniklo ledacos z hudby. Ta byla zkomponována veskrze tradičně a srozumitelně. Zřejmě ne vědomě se skladatelka přiblížila například motivu *Z českých luhů a hájů*, místy se vynořovaly janáčkovské modely. Komorní obsazení zahrnovalo smyčcovou sekci, flétnu, hoboje, klarinet, fagot a klavír, který dodal salónní atmosféru. Právě v klavíru se ozval nutkavý šibeniční motiv ne nepodobný Ravelově skladbě *Le Gibet*. Hudba dotvářela text, podpírala ho, nebyla nadstavbou, natož pak exhibicí, snažila se být organickou součástí díla. Na mnoha místech se syntéza vydařila, ale textu je v libretu skutečně příliš mnoho. To by nemuselo být vadou samo o sobě (vzpomeňme na Janáčkovu *Věc Makropulos*), ale v momentě, kdy záplava textu

zalconila sopránový part hlavní hrdinky, bylo to rušivé. K žádným kolizím nedošlo, neboť Gabriela Tardonová vedla orchestr citlivě a nemylně. Nebylo její vinou, že orchestr místy překrýval zpěv; scéna, orchestřiště i hlediště spolu blízce sousedily jen na pár metrech čtverečných, což byla situace akusticky ne zcela příznivá, avšak pro komorní operu ještě stále uspokojivá. Pokud nebyl zpěv zastíněn nástrojovou skupinou, byl zasypan salvou mluveného slova. Hlavní problém je tedy koncepční a řešení je nasnadě – ubrat slova, přidat hudby. Celá opera trvala zhruba hodinu a čtvrt bez přestávky, myslím, že nějakých dvacet minut navíc by posluchač ještě unesl, ovšem za cenu toho, že by ubylo mluvených částí a přibyla jedna či dvě expresivní árie, případně jedna efektní orchestrální mezihra.

Obr. 3 Vlevo Jarmila Balážová jako Božena Němcová a kuchyňská linka jako centrum scénického dění, foto Vít Kobza.

Komorní opera *Jsem kněžna bláznů* vyžaduje velmi koncentrovaného posluchače a diváka. K výše zmíněným problémům s hutným libretem přistupuje i scénické ztvárnění režisérky Kristiany Belcredi a scéna a kostýmy Sylvy Markové. Při pohledu z hlediště se komorní orchestr nacházel v levé polovině jeviště a veškeré scénické dění se odehrávalo v pravé polovině. Zpěváci se pohybovali na dosti malém prostoru před zašlou kuchyňskou linkou ze 70. let. Právě kuchyň byla dějištěm všech dialogů, árií, promluv, komentářů a dramatických výjevů. Jednotliví protagonisté skrz linku různě prolézali, přicházeli dveřmi ledničky, vykukovali z trouby či ze dřezu. Divák vycítil, že vše podstatné v životě spisovatelky se odehrávalo právě v kuchyni, design 70. let (který při prvním pohledu na scénu působil poněkud nepatřičně) připomínal dobu komunismu, kdy

slídění, odposlechy a udavačství byly na denním pořádku stejně jako za bachovského absolutismu. Božena Němcová v dobovém kostýmu a účesu, jak ji známe z dochovaných obrazů, se do moderní kuchyně na první pohled nehodí. A celé libreto vlastně stojí na tom, že se nehodí do jakékoliv kuchyně – opera ji prezentuje jako silnou nezávislou osobnost, která se vzbouří proti tradiční roli ženy v rodině a ve společnosti. Již hlasy v úvodu opery vyjmenovávají jednotlivé charakteristiky: vlastenka, sběratelka báchorek, disidentka, emancipantka, prokletá básnička, mučednice, spisovatelka, spasitelka. Role spisovatelky je tu téměř na konci výčtu, akcent je jednoznačně kladen na sílu ženství a emancipaci. V této souvislosti je paradoxem, že libretistka a skladatelka chtějí vymanit Boženu Němcovou ze zajetí škatulky „autorka *Babičky*“, aby ji vzápětí uvrhly do škatulky

Obr. 4 Sopranistka Jarmila Balážová (Božena Němcová) a činoherec Lukáš Rieger (Josef Němec), foto Vít Kobza.

oběť tyranského manžela a dobových politických intrik. Sommerová obsesivně řeší pouze rozpory v životě Němcové, jinými slovy to, co se jí nevydařilo a s čím nebyla spokojená. Jediné, co se jí v životě povedlo, bylo literární dílo, o kterém ovšem opera prakticky nepojednává. Feministický model oběti, které bylo mnoho odepřeno a která se úporně dožaduje svých práv, bohužel poněkud zastínil ženu-spisovatelku, ženu-básniřku. Každý libretista má samozřejmě právo zpracovat látku po svém, ovšem pokud jednotlivé charaktery zapadnou příliš hladce do vyjetých kolejí kladný versus záporný hrdina, ono černobílé vidění působí trochu jako stroboskop. Napadá mě kacířská myšlenka, jak by asi vypadalo libreto, které by napsal muž a rozhodl se v něm Boženu Němcovou popsat očima manžela Josefa Němce.

Z dochované korespondence by jen stačilo vybrat jiné úseky – opět účelově. Co se týče politické situace, byl Josef Němec po roce 1848 stejně frustrovaný jako jeho žena, zatímco ona utíkala z reálného světa k literární tvorbě a prožívala milostné avantýry, on při své pragmatické povaze zřejmě potřebný ventil neměl – zde se zrodily počátky násilí, které zacílil na svoji manželku. V sedmém obraze opery ale překvapivě zazní krásné vyznání Josefa Němce: „[...] ty snad myslíš, že jsem proto na tebe pyšný, pro tvou slávu snad, než mně to ještě nikdy nenašlo, abych si na tom něco zakládal. Já jsem pyšný proto, že jsi taková, jak bez slávy jsi, poněvadž takových žen je velmi málo na světě, já alespoň tobě podobnou neznám.“

O literárním odkazu Boženy Němcové se toho opravdu příliš nedozvíme, a to ani v epilogu

Obr. 5 Zleva hudební skladatelka Lenka Notá, libretistka Olga Sommerová a sopranistka Jarmila Balážová, foto Vít Kobza.

nazvaném *Nesmrtelná hvězda Božena Němcová*, který předkládá data o planetkách a kráterech na planetě Venuši, které byly po Němcové pojmenovány. Celkový dojem z operního představení je však příznivý zejména díky hudbě, výkonu orchestru pod taktovkou precizní Gabriely Tardonové a průzračnému sopránu hlavní představitelky, které si dovoluujeme predikovat skvělou budoucnost na divadelních prknech. Pro další reprízy bych orodovala za uvedení celého libreta do tištěného programu, který bude mít divák-posluchač při ruce. Mozartův sál Reduty nedisponuje titulkovacím zařízením jako Janáčkovovo divadlo, proto by text libreta měl figurovat v ucelené podobě alespoň v tištěném programu, kde se k němu navíc člověk může opakovaně vracet – studijního materiálu je tu v tomto případě dost. Možná že právě

díky tomu by mnozí teprve teď sáhli po vydané korespondenci Boženy Němcové a třeba i po jejím literárním díle. Pokud by komorní opera byla takto silnou inspirací, má další plus navíc.